

УДК 340.113:061

Тетяна Шмарьова

ФОНД ЯК СУСПІЛЬНА ІНСТИТУЦІЯ: ПОНЯТТЯ ТА РІЗНОВИДИ

Стаття присвячена розгляду такого особливого інституту й інструменту соціально-політичної системи як фонди. Розкривається поняття фонду, в тому числі в історичній ретроспективі. В статті подається типологія фондів із застосуванням різноманітних критеріїв.

Кожне суспільство в процесі свого розвитку проходить етапи докорінних змін у політичній, економічній, соціальній системах тощо, прогресу, розквіту, регресу, а потім на нього знову-таки чекають зміни як джерело виживання. Цей процес є циклічним за своєю сутністю, хоч підґрунтя кожного циклу завжди нове з огляду на час.

Переживає такі зміни й українське суспільство. Докорінного перетворення зазнали його політична, економічна, соціальна та інші системи. Виникають нові інститути, через які відбувається реалізація суспільних відносин, видозмінюються і пристосовуються до цих змін вже існуючі, зникають застарілі.

Саме таким універсальним інструментом (за багатоманітністю виконуваних функцій) є фонди. Ось чому проблема вивчення їхньої сутності, ролі в політичній та економічній системах суспільства, визначення правового статусу і їх співвідношення є такою гострою, адже це — проблема сьогодення. Не підлягає сумніву нерозривний зв'язок науки і реального життя, тому ця проблема є також і науковою. Вивчення тенденцій розвитку суспільства, опрацювання та узагальнення іноземного досвіду та використання його при створенні національного законодавства — завдання науковців у контексті вирішення загальної задачі внеску суспільних наук у реформування українського суспільства.

Як відомо, в процесі становлення і розвитку держави виникали, разом з нею еволюціонували інші політико-правові інститути. З часом вони видозмінювалися, набували нехарактерних для себе первісно ознак, внаслідок чого сучасне розуміння певного терміну може бути не зовсім правильним, неточним або значно розширеним у порівнянні з початковим.

Такої долі зазнало і слово “фонд”. Словник іншомовних слів наводить такі дані стосовно цього поняття: “Фонд (франц. *fond* від лат. *fundus* — основа) — це 1) запаси, ресурси, нагро-

мадження; капітал; 2) кошти, матеріальні засоби, призначені для якої-небудь мети; 3) в капіталістичних країнах (рік видання словника — 1985) — цінні папери, що дають прибуток; міжнародні або національні асигнування чи капіталовкладення спеціального призначення; 4) в СРСР — організації, які подають всебічну матеріально-побутову допомогу письменникам і митцям”. Словник російської мови С. Ожегова наводить застаріле поняття слова “фонд”: стан у будь-якій справі, чий-небудь шанси на будь-що.

У відомому словнику Ф. Брокгауза та І. Єфрона знаходимо дані, що спочатку цим терміном називали капітали, які мали певне призначення. Так, в Англії фондами (*Funds*) називались такі державні доходи, які призначались для сплати відсотків і погашення по державних позиках. З часів Вільгельма III кожна позика засновувалась (фундувалась) на певних державних надходженнях (фондах). З 1715 року однорідні фонди почали об'єднуватись у більш місткі групи, а в 1786 році замість цих груп було утворено загальний консолідований фонд, з якого окрім платежів по державних позиках ще й покривались видатки за цивільним листом, на утримання державних органів тощо. У Франції під *Fonds publics* здавна розуміли державні позики, а на початку століття (час видання словника) — і позики органів самоврядування. В Німеччині і Росії (знову-таки на початку XX століття) під фондами розуміли процентні цінні папери, а в певних випадках — білети державних позик, облігації та інші процентні папери, які приносили точно встановлені і незмінні відсотки (на відміну од акцій і дивідендних паперів, доходність яких обумовлювалась прибутковістю підприємства).

Як видно з цього невеличкого екскурсу в минуле, терміном “фонд” здебільшого користувалися, коли йшлося про цільове нагромадження коштів, матеріальних засобів, капіталу. В основному — коштів. Сьогодні існує безліч таких

фондів, які умовно можна класифікувати наступним чином:

I. Фонди як фінансові системи:

1. Щодо бюджету:

- бюджетні;
- позабюджетні.

2. За територіальною ознакою:

- республіканські;
- місцеві.

3. За належністю:

- загальнодержавні;
- галузеві;
- фонди окремих підприємств, установ, організацій.

4. За власником коштів:

- державні;
- недержавні.

5. За обов'язковістю відрахування:

- обов'язкові для відрахувань;
- відрахування проводяться на добровільній основі.

6. За джерелом формування:

- за чітко встановленими нормативами;
  - виключно за рахунок штрафів;
  - шляхом поєднання першого і другого способів
- або:
- за рахунок бюджетних асигнувань;
  - за рахунок членських внесків;
  - за рахунок пожертвувань юридичних і фізичних осіб;
  - за рахунок комерційної діяльності;
  - за рахунок розповсюдження літератури, облаштування виставок, фестивалів тощо.

7. За необхідністю звітувати (при обов'язковому відрахуванні):

- обов'язково;
- необов'язково.

8. За суб'єктом платника:

- обов'язкові для всіх;
- для певної, чітко визначеної категорії платників.

9. За метою створення:

- цільові;
- без чітко визначеної цілі, для виконання певного ґрунтового завдання.

10. За терміном функціонування:

- створені без зазначення строку (безстрокові);
- створені для виконання певного завдання на певний термін.

II. Фонди як сукупність матеріальних ресурсів.

Пізнішим є поняття фонду, пов'язане з цінними паперами. В Росії, наприклад, спеціальний фондовий відділ на Санкт-Петербурзькій біржі

було введено законом від 27 червня 1900 року, правила для якого затверджено міністром фінансів 10 січня 1901 року¹.

Ще пізнішим явищем є фонд як благодійна організація, як організація меценатська.

Спочатку окремі заможні люди щедро офірували кошти для нагальних проблем всього суспільства і його певних представників, опікувалися літературою та мистецтвом. Таких людей називали меценатами (до речі, саме слово “меценат” пішло від імені довіреної особи імператора Августа, який протегував поетам — Мецената). Потім ці люди (чи їхні нащадки, з власної ініціативи чи за заповітом), створювали фонди, які також займалися благодійництвом. Пізніше з'явилося визнання таких організацій з боку держави: благодійницьку і меценатську діяльність було поставлено на правовий ґрунт.

Відомі в історії періоди, коли сам інститут благодійництва не вписувався в загальну концепцію розвитку і функціонування суспільства. Вельми прохолодні взаємовідносини соціалістичного способу життя і суспільно-політичних інституцій, метою створення яких була благодійна діяльність, можна прослідкувати на прикладі Польщі. В результаті відомих історичних подій у другому десятилітті нашого століття Польща звільнилася від залежності й почала проводити самостійну внутрішню та зовнішню політику. Вже Декретом від 7 лютого 1919 року було засновано так звані *fundacje*, тобто, фундації — благодійні організації. В 1947 році до цього Декрету було внесено значні зміни стосовно формування фондів коштів². Але й цього виявилось замало — Декретом від 24 квітня 1952 року уряд скасував дію Декрету від 7 лютого 1919 року; фундації як такі не було заборонено, їх просто позбавили належного їм майна, яке перебувало в межах Польщі. З відміною вказаного Декрету зникли засади правового регулювання благодійництва³.

Відомо, що фондами називаються і комерційні структури. Наприклад, Указом Президента України від 19 лютого 1994 року № 55 затверджено Положення про інвестиційні фонди та інвестиційні компанії.

Не слід обминати увагою такий особливий інструмент фінансового ринку як кредитну спілку — громадську організацію, для якої обов'язковим є створення позичкового фонду як джерела видачі позик, і резервного фонду, спрямованого на забезпечення фінансової стабільності. Законодавством передбачено можливість заснування й інших фондів — освітнього, культурно-просвітницького, видавничого тощо.

Ампула фондів — багатоманітні. Фонд може бути управлінсько-фінансовим органом (Фонд

депортованих народів Криму)⁴, а також державним органом — Фонд державного майна України⁵.

Ну і, нарешті, згідно зі статтею 1 Закону України від 16 червня 1992 року фондом називається об'єднання громадян.

Історія цього інституту в нашій країні досить цікава. 9 жовтня 1990 року було прийнято Закон СРСР за № 1708-1 “Про громадські об'єднання”, який заклав підвалини правового регулювання діяльності громадських організацій на теренах колишнього СРСР. Доти керувались нормативно-правовими актами, які були прийняті ще на початку 30-х років⁶. Питання щодо власності громадських організацій було врегульовано ще пізніше: до 1961 року, тобто, до прийняття Основ цивільного законодавства СРСР власність громадських організацій розглядалась у рамках колгоспно-кооперативної. Лише після прийняття Цивільних кодексів союзних республік на підставі Основ 1961 року можна говорити про появу нового правового інституту — права власності громадських організацій⁷. Питання надання громадським організаціям статусу юридичної особи вирішувалось на XXII позачерговому з'їзді КПРС, оскільки, як виявилось, їм (громадським організаціям) необхідно мати майно і самостійно укласти деякі цивільно-правові угоди⁸.

Конституція СРСР 1977 року пішла ще далі. Спеціальна стаття глави першої “Політична система” зазначає, що “громадські організації беруть участь в управлінні громадськими справами, у вирішенні політичних, господарських і соціально-культурних питань”. Зазначались основні умови їхнього функціонування: політичне керівництво, сприяння і всебічна допомога держави (тобто, наділення певним обсягом повноважень, охорона прав і законних інтересів, моральна допомога і підтримка).

Сьогодні питання створення та функціонування громадських організацій в Україні регулюється актами національного законодавства. Базовим у цій системі є Закон України від 16 червня 1992 року № 2460-ХІІ (зі змінами і допов-

неннями) “Про об'єднання громадян”. Крім нього введено в дію Закони України “Про благодійництво та благодійні організації”, а також “Про творчих працівників та творчі спілки”.

Маючи на увазі багатоманітність значень слова “фонд” відносно різних елементів політичної та економічної системи суспільства, мною з самого початку зроблено розподіл цих понять та самих інститутів щодо їхнього функційного навантаження. Підсумовуючи викладене, можна говорити про два великих типи фондів:

- фонди як господарсько-адміністративні утворення (сюди можна віднести всі перераховані види фондів, крім фондів — об'єднань громадян);
- фонди як громадсько-політичні інституції (в межах останнього можна виділити ще один підтип — квазі-громадсько-політичні інституції: за джерелами формування коштів).

Отже, під фондом слід розуміти господарсько-адміністративне утворення або громадсько-політичну інституцію, що є інструментом реалізації суспільних відносин. В залежності від типу можна говорити про фонд як про елемент або інструмент політичної системи суспільства.

При класифікації фондів як громадсько-політичної інституції автором статті застосовуються прийняті раніше критерії:⁹

- соціальна база;
- специфіка генези, організаційних принципів та структури;
- особливості системи здійснюваних функцій;
- місце в суспільстві;
- характер впливу на суспільні процеси;

а також інші:

- статус дії;
- організаційно-правова форма (незважаючи на те, що згаданий вище закон не розрізняє організаційно-правових форм громадських організацій в Україні організаційно склалися і діють три основних типи громадських організацій: громадська організація, громадський благодійний фонд, спілка громадських організацій чи юридичних осіб)¹⁰.

Примітки

¹ Энциклопедический словарь. Издатели Ф. А. Брокгауз и И. А. Ефрон.— СПб., 1902.— Т. XXXVI.— С. 238.

² System prawa Cywilnego.— Wrocław. Warszawa: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1974.— Т. 1.— С. 399.

³ Там само.— С. 400.

⁴ Постанова Кабінету Міністрів України від 14.03.92 року № 132.

⁵ Тимчасове Положення затверджено Постановою Верховної Ради України від 07.07.92 року № 2558-ХІІ.

⁶ Мова йде про Постанову ЦВК і РНК СРСР від 6 січня 1930 року “Про порядок заснування і ліквідації всео-

юзних товариств і спілок, які не мають на меті одержання прибутку” та Постанову ЦВК і РНК від 7 вересня 1932 року “Про порядок діяльності в межах СРСР іноземних та міжнародних товариств і спілок”.

⁷ Кудрявцева Г. А. Теоретические предпосылки исследования материальной основы деятельности общественных организаций.— М., 1985.— С. 17.

⁸ Материалы XXII съезда КПСС.— М.: Госполитиздат, 1962.— С. 402.

⁹ Див: Типологізація молодіжних громадських об'єднань // Корнієвський О. А., Якушик В. М. Молодіжний рух та

політичні об'єднання в сучасній Україні.— 1997.— С. 12—28 та Типології політичних партій // За ред. проф. В. М. Якушика; авторський колектив: О. П. Голубуцький, Т. Г. Криворучко, В. О. Кулик, В. М. Якушик.— К.: Кобза, 1996.— С. 16—26.

¹⁰ Ткачук А. Неприбуткові організації в Україні. Проблеми законодавчого регулювання // Український правовий часопис.— Вип. 1.— С. 32—38.

Tetyana Shmariova

FOUNDATION AS A SOCIAL INSTITUTION: THE NOTION AND THE TYPES

The article is devoted to the issue of funds as a special institution and an instrument of socio-political system. The notion of a fund is developed, including in a historical retrospective. A typology of funds based on multiple criteria is proposed.